

Model hrvatskoga političkog prostora, dimenzioniran stavovima glasača

GORAN MILAS i IVAN RIMAC

Institut za primijenjena
društvena istraživanja, Zagreb
E-mail: goran@maipdi.ipdi.hr
ivan@maipdi.ipdi.hr

UDK: 329

316.64:329(497.5)

32.019.52:303.7

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 8. kolovoza 1994.

Radom se testiraju različiti strukturalni modeli opažaja hrvatskoga političkoga prostora. Analiza kovarijantne strukture stavova prema najznačajnijim hrvatskim političkim strankama pokazala je da opažaj počiva na četiri temeljne latentne dimenzije, različite po svojoj prirodi i interkorelacijama na poduzorku visokoobrazovanih u usporedbi s poduzorkom osoba nižeg obrazovanja. Iako u oba slučaja temeljne dimenzije mogu biti prepoznate kao faktori stava prema lijevom, desnom, centralnom i regionalno usmjerenom dijelu političke pozornice, dobivena struktura ima znatno veću jasnoću i jednostavnost na uzorku visokoobrazovanih. Opažaj političkog prostora osoba nižeg obrazovanja bitno je složeniji, što vjerojatno treba pripisati ulozi nesubstancijalnih i idiosinkratičnih kriterija prilikom procjenjivanja stranaka.

Ključne riječi: POLITIČKE STRANKE, HRVATSKA, STRUKTURALNI MODEL, LISREL, STAVOVI

Uvod*

Otkako je u Hrvatskoj uspostavljeno višestranačje, pitanje strukturiranja i dimenzioniranja hrvatskoga političkog prostora iskazuje se kao prominentna problematika sociopsiholoških, socioloških i politoloških radova (Afrić i Ujević, 1990; Burić, 1992; Milas, 1992; Šiber, 1993). Aktualnost tematike odražava interes za dvije krupne grupe problema.

Prva od njih prvenstveno se vezuje uz pitanja brzine i prirode profiliranja hrvatskoga političkog prostora kao izraza specifičnih političkih interesa a ne samo kao reakcije na dugotrajnu vladavinu komunista. Pitanja na koja se želi odgovoriti ovako usmjerenim istraživanjem jesu: u kojoj se mjeri hrvatska politička scena po vlastitim obilježjima može uspoređivati s dugovjekim sustavima zapadne demokracije, jesu li svi politički elementi i subjekti sukladni ili su prisutne i neke suštinske razlike. Ovaj pristup je po svojoj prirodi komparativan. On se bavi promjenama u postkomunističkim sistemima, tražeći paralelizam u procesima izgradnje demokratskih i višestranačkih sustava i podudarnost u profiliranosti političke ponude u odnosu na onu u zemljama zapadne demokracije.

Druga grupa problema nosi mnogo veću težinu utoliko što se u ovom slučaju opažaj političkog prostora i njegove osnovne odrednice sagledavaju kao temelj stranačke taksonomije. Takav je pristup u prvom redu usmjeren na spoznavanje onih temeljnih determinanti koje leže u osnovi procjenjivanja pojedinih stranaka, odnosno onih esencijalnih elemenata koji nose značajke odgovarajuće ideologije ili političkog usmjerenja. Upoznavanje tih i takvih atributa omogućuje pozicioniranje svake od postojećih političkih stranaka na temeljnim latentnim dimenzijama vrednovanja, odnosno njihovo međusobno razvrstavanje i taksonomiju, zatim jasno utvrđivanje elemenata na kojima počiva oblikovanje stava prema pojedinim strankama i samo stranačko opredjeljenje na izborima (odnosno ponašajna komponenta istog stava).

To znači da pristup usmjeren na otkrivanje stranačke taksonomije daje odgovore na dva bitna pitanja: Koje su temeljne dimenzije odlučujuće prilikom razvrstavanja političkih

---

* Redoslijed autora određen je bacanjem kocke...

stranaka? Koje su temeljne determinante u oblikovanju političkog stava i političkog izjašnjenja? Odgovori leže u subjektivnom opažaju političkog prostora odnosno u stavovima samih građana. Ovaj pristup je po svojoj prirodi uglavnom deskriptivan jer nudi opisno razvrstavanje stranaka, ali je donekle i kauzalan ukoliko se tu struktura shvati kao polazište za predikciju izbornog ponašanja biračkog tijela.

S obzirom da je opažaj političkog prostora subjektivna kategorija, on je u velikoj mjeri ovisan i o obilježjima samog procjenitelja. Izvjesno je da je obrazovanost jedna od važnih determinanti konceptualnog okvira što služi za procjenu i oblikovanje stava prema različitim političkim subjektima. Uloga obrazovanja važna je prije svega u procesiranju poruka i programa koje svaka stranka nudi kao deklarativno samoodređenje. Ovisno o stupnju naobrazbe, građanima se nude različite razine političkih programa, od onih sasvim površinskih koje se obraćaju emocijama (pozivanje na nacionalnu svijest i tradiciju) pa sve do misaono zahtjevnih elemenata političkog usmjerenja (kompleksni politički programi i razvojne strategije). Sve razine političkog usmjerenja stranke nisu dostupne svima, tako da se i stavovi o strankama oblikuju na temelju različito kompleksnih informacija.

Stoga se prilikom analiziranja strukture percepcije političkog prostora mora uzeti u obzir i obrazovna razina procjenjivača¹ kao vjerojatno presudna medijatorna varijabla u oblikovanju stava prema strankama te time i determinanta strukturiranosti i dimenzionalnosti političkog prostora. Ovakav pristup odraz je očekivanja kako će osobe višeg stupnja naobrazbe vlastiti stav prema strankama i političkim subjektima uopće temeljiti na različitim, znatno složenijim, kriterijima od osoba nižeg obrazovanja. To znači da će se oni u vlastitim preferencijama rukovoditi različitim čimbenicima, ili istim čimbenicima ali u različitoj mjeri.

PROBLEM

Brojne hipoteze o strukturiranosti hrvatske političke scene prisutne su u implicitnom ili eksplicitnom obliku, utemeljene na empirijskoj podlozi ili jasno teorijski fundirane. Stoga se u radu pokušala testirati svaka od postojećih, empirijski podržanih ili teorijski plauzibilnih hipoteza. Pri tome se, kao što je uvodom naznačeno, lučio opažaj političkoga prostora temeljen na procjenama visokoobrazovanih od niskoobrazovanih ispitanika.

Prva hipoteza svakako je jednodimenzionalan prostor političkog odlučivanja koji uokviruje dimenzija lijevo-desno, nazvana po nekim autorima, liberalizam-konzervativizam. Ideja o takvoj strukturiranosti političkog prostora proizlazi iz ranih radova socijalnih psihologa koji su na taj način pokušali utvrditi strukturu socijalnih stavova (Thurstone, 1931; Ferguson, 1939). Hipotezu o jednodimenzionalnosti političkog prostora podržalo bi iznalaženje bipolarnog kontinuuma na kojem bi bile sučeljene stranke desne orijentacije (npr. HDZ, HSP, HKDU) s onima lijevog usmjerenja (SDP, SSH, SDU, SDH). Dakako, na dimenziji bi jedne trebale biti prisutne s pozitivnim, a druge s negativnim projekcijama. Stranke centra nalazile bi se u središtu kontinuuma s nultim projekcijama.

Druga hipoteza o mogućoj jednodimenzionalnoj reprezentaciji hrvatskoga političkog prostora odražavala bi sukob vlasti i oporbe, tako da bi vlast (HDZ) imala pozitivnu projekciju na takvoj dimenziji, a oporba negativnu, ovisno dakako o intenzitetu opreke i suprotstavljanja vlasti.

Dvodimenzionalni prostor opažaja hrvatske političke scene mogao bi biti odraz istovremenog procjenjivanja stranaka na dva kontinuuma, lijevo-desnoj političkoj orijentaciji i odnosu vlast-oporba. Pri tome bi na jednom faktoru bile sučeljene stranke lijeve i desne orijentacije, a na drugome one bliske vlasti ili na vlasti te oporba. Dobivena struktura mogla

¹ Obrazovana razina procjenjivača, tj. glasača, pokazala se u nizu istraživanja javnog mnijenja najjačim modulatorom izbornog ponašanja.

bi se najpreglednije izložiti u koordinatnom sistemu. Uz ovakvu hipotezu, moguća je također i drugačija konceptualizacija dvodimenzionalnoga stranačkog prostora, npr. onakva kakvu nudi Eysenck (1954; 1978), s dimenzijama lijevo-desno i autoritarno-demokratski kao osnovnim koordinatama.

Postoje indicije kako se opažaj hrvatskih političkih stranaka može razložiti na tri temeljne komponente, razmjerno nezavisne jedne od drugih (Milas, 1992), a to su dimenzije stava prema lijevim, desnim i strankama centra. Hipoteza je podržana empirijskim nalazima eksploratorne komponentne analize, no treba imati u vidu da se politička scena u međuvremenu proširila strankama regionalnog usmjerenja. Pored toga, korištena komponentna analiza nije imuna od brojnih nedostataka, tako da je slika pružena ovim radom možda ponešto i iskrivljena (Widaman, 1993).

Ukoliko se faktorima koji su utvrđeni eksploratornom strategijom samo pridoda još jedna razmjerno neovisna dimenzija, regionalizam-centralizam (Katunarić, 1992), tada se kao moguća hipoteza javlja i četverodimenzionalna latentna struktura.

METODA

Analiza je rađena na rezultatima istraživanja javnoga mnijenja Instituta za primijenjena društvena istraživanja, provedenog između 28. svibnja i 9. lipnja 1993. (Lamza i sur., 1993) na reprezentativnom uzorku punoljetnog stanovništva Hrvatske.

Od ispitanika je traženo mišljenje o pojedinim hrvatskim političkim strankama. Uputa uz pitanje je glasila:

"Navodimo abecednim redom neke od najistaknutijih političkih stranaka u Hrvatskoj, a Vas molimo da nam kažete što o pojedinoj od njih mislite. Ako za neku stranku niste čuli, ili Vam je slabo poznata, molimo Vas da nam to kažete." Stranke su procjenjivane na Likertovoj skali od 5 stupnjeva, a ponuđeni odgovori su se kretali od vrlo povoljnog do vrlo nepovoljnog mišljenja. U istraživanju su procjenjivane stranke: Dalmatinska akcija (DA), Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), Hrvatska kršćansko demokratska unija (HKDU), Hrvatska nacionalno demokratska liga (HNDL), Hrvatska narodna stranka (HNS), Hrvatska seljačka stranka (HSS), Hrvatska socijalno-liberalna stranka (HSL), Istarski demokratski sabor (IDS), Riječki demokratski savez (RDS), Socijaldemokratska partija Hrvatske (SDP), Socijaldemokratska stranka Hrvatske (SDH), Stranka socijalista Hrvatske (SSH), Socijaldemokratska unija (SDU), Srpska narodna stranka (SNS) i Hrvatska stranka prava (HSP).

Uzorak ispitanika

U radu su nezavisno analizirani podaci dobiveni na dva poduzorka, visokoobrazovanim građanima (VŠS i VSS) i niskoobrazovanim (manje od srednje škole). U prvom poduzorku nalazilo se 492 ispitanika, a u drugome 540. Ispitanici sa srednjoškolskim obrazovanjem nisu ovom prilikom uzeti u analizu, jer predstavljaju izrazito heterogenu populaciju, koja obuhvaća s jedne strane obrtnike i visokokvalificirane radnike, a s druge buduće intelektualce u procesu školovanja. S obzirom na nehomogenost, vjerojatno je da bi rezultirajuća struktura opažaja hrvatskoga političkog prostora bila konglomerat različitih čimbenika, što se u radu nastojalo izbjeći.

Obrada podataka

Rezultati su reskalirani tako da su numeričke procjene tvorile ordinalnu skalu. Zbog malog broja kategorija i iskrivljenosti distribucija, iz podataka su u PRELIS-u (Jöreskog i Sörbom, 1986) izračunate asimptotske varijance i asimptotske kovarijance zasnovane na po-

lihooričkim koeficijentima korelacije (Browne, 1984). U takvom obliku podaci su bili spremni za obradu u programskom paketu LISREL (Jöreskog i Sörbom, 1988) metodom ponderiranih najmanjih kvadrata (weighted least squares). Pri tome je korišten podmodel za konfirmatornu faktorsku analizu dakle s prisutnim manifestnim varijablama (označenim s x) i latentnim (ksi varijablama). Sukcesivno su testirani modeli koji predviđaju jedno-, dvo-, tro- i četverodimenzionalnu strukturu prostora opažaja hrvatskih političkih stranka, i to zasebno na poduzorku visoko i niskoobrazovanih ispitanika.

REZULTATI

Unidimenzionalni model lijevo-desnog kontinuuma zadan je tako da je jednoj stranci desne orijentacije² pridružena jedinična saturacija, a jednoj stranci lijeve polazna vrijednost od -1 na postojećoj latentnoj dimenziji. Saturacije preostalih stranaka su oslobođene, tj. dopušteno je njihovo iterativno određivanje. Iako su reprezentanti lijeve i desne orijentacije mijenjani, ishod je ostajao isti, model je uvijek bio odbacivan kao neadekvatan u objašnjava- vanju kovarijanci među procjenama stranaka. Konačne solucije za visoko i niskoobrazovane građane koje su bile najbliže prihvaćanju proizvele su značajne hi kvadrate odstupanja kovarijanci- sne strukture od one predviđene modelom. Za poduzorak ispitanika nižeg obrazovanja hi kvadrat je iznosio 864.63 (P001), a indeks primjerenosti modela .865, dok je za visokoobrazovane ispitanike hi kvadrat iznosio 700.08 (P001) uz indeks primjerenosti modela .890. Prema konačno utvrđenim saturacijama, testirani model poprima izvjesne obrise kontinuuma lijevo-desno, ali se u oba slučaja (visoko i niskoobrazovanih građana) na "lijevom" polu faktora javljaju i visoke projekcije regionalnih stranaka, što nije teorijski očekivano, tako da se ovakav model ne može prihvatiti ni na logičkoj razini. U oba slučaja reziduali, preostali nakon što je objašnjena varijanca predviđena modelom, rezultirali su vrlo visokim i statistički značajnim hi kvadratom. Stoga je ovakav model stranačke taksonomije odbačen.

Unidimenzionalni model kojim se testirala hipoteza o postojanju kontinuuma vlast-oporba doveo je do slične konačne solucije i također je odbačen uz izrazito visok hi kvadrat. Polaznu soluciju definirala je jedinična saturacija HDZ-a i jedinična negativna saturacija najjače oporbene stranke HSLS. Kako se pokazalo na temelju hi kvadrata i indeksa primjerenosti modela, ni ovaj model nije u stanju dobro objasniti kovarijance u procjenjivanju hrvatskih političkih stranaka. Stoga smo prišli testiranju kompleksnijih modela.

Dvodimenzionalni model, kako je ranije naglašeno, plauzibilan je pri testiranju dviju hipoteza, prve o postojanju dimenzija lijevo-desno i vlast-oporba te druge u kojoj bi potonja dimenzija bila zamijenjena kontinuumom autoritarno-demokratski. Kako god smo međutim koncipirali dvodimenzionalni model, on nije konvergirao rješenju. Stoga se za ovakav model uopće nije dala izračunati solucija, već je program sugerirao kako razumna rješenja i hipoteze u okviru dvodimenzionalnog modela nisu moguća.

Isto vrijedi i za trodimenzionalni model. Hipoteze postavljene u okviru takvog modela nisu vodile modelu koji bi konvergirao.

Pokazalo se da se tek četverodimenzionalnim modelom može na primjeren način opisati struktura hrvatskoga političkog prostora kakvom je doživljavaju građani. Model se potvrdio kako za nisko tako i za visokoobrazovane ispitanike, sugerirajući da razlike među njima nisu u broju kriterija na temelju kojih oblikuju stavove o strankama. Konačne solucije, kovarijance među latentnim dimenzijama, statistički test i indeksi primjerenosti modela dani su u tablicama.

² Kao kriterij razvrstavanja desno i lijevo poslužili su radovi Milasa (1992) i Šibera (1993)

Tablica 1

Kovarijančne strukture latentnih dimenzija i pripadajući testovi značajnosti za osobe nižeg obrazovanja (N = 540)

	DESNO		REGIONALNO		CENTAR		LIJEVO	
	cov	t-test	cov	t-test	cov	t-test	cov	t-test
DA	-0.232	-2.722	0.332	4.076	0.000		0.176	2.276
HDZ	1.000		-0.163	-2.243	-0.411	-1.810	0.000	
HKDU	0.651	4.051	0.000		0.000		0.000	
HNDL	0.381	3.974	0.000		0.000		0.394	6.839
HNS	-0.172	-1.575	0.000		0.883	7.443	0.000	
HSS	0.000		0.000		0.593	5.236	-0.229	-4.079
HSLs	-0.629	-4.021	0.000		1.000		0.000	
IDS	0.000		1.000		-1.195	-2.988	0.000	
RDS	0.000		0.975	10.522	-1.092	-2.857	0.000	
SDP	-0.342	-3.241	-0.177	-1.761	0.489	2.596	0.820	7.952
SDH	0.000		0.000		0.000		0.913	10.202
SSH	0.000		-0.093	-1.462	0.000		1.000	
SDU	0.000		0.000		0.000		0.841	10.235
SNS	0.000		0.000		-0.225	-3.190	0.609	9.170
HSP	0.000		0.084	3.276	-0.000		0.000	

Kovarijanca latentnih dimenzija i pripadajući testovi značajnosti

	DESNO		REGIONALNO		CENTAR		LIJEVO	
	cov	t-test	cov	t-test	cov	t-test	cov	t-test
DESNO	1.076	2.771						
REGIO	0.825	2.167	2.296	2.482				
CENTAR	0.719	2.901	1.187	3.028	0.903	3.651		
LIJEVO	0.235	3.329	0.871	5.266	0.342	5.135	0.83	5.998

Ukupni koeficijent detriminacije za X-varijable .996

Mjere primjerenosti za cijeli model (goodness of fit):

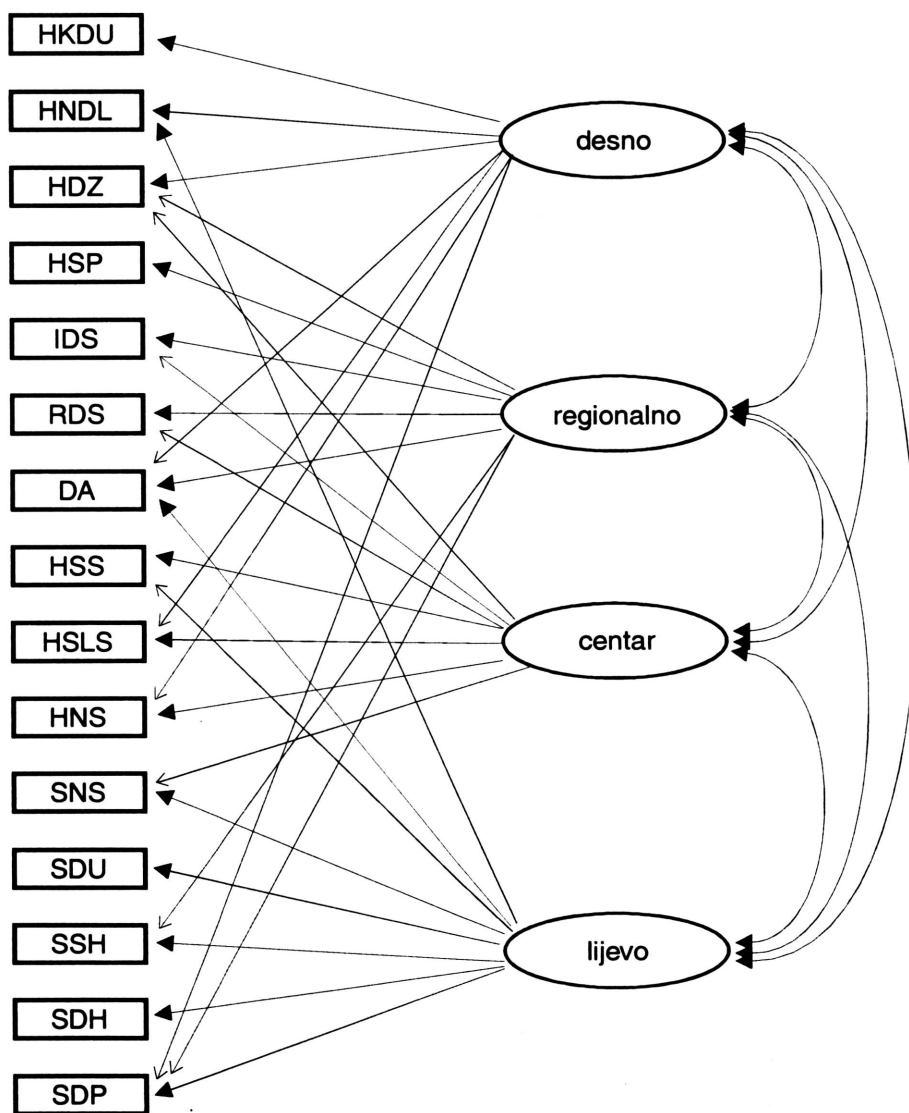
hi-kvadrat s 69 stupnjeva slobode = 74.60 (P = .301)

index primjerenosti = .988

ugodeni index primjerenosti = .980

drugi korijen prosječnog kvadriranog reziduala = .043

Slika 1: Struktura stranačkog prostora kod nisko obrazovanih

Pune strelice (→) označavaju pozitivne projekcije, a nepunjene (→) negativne projekcije.

Tablica 2

Kovarijančna struktura latentnih dimenzija i pripadajući testovi značajnosti za osobe višeg obrazovanja (N = 492)

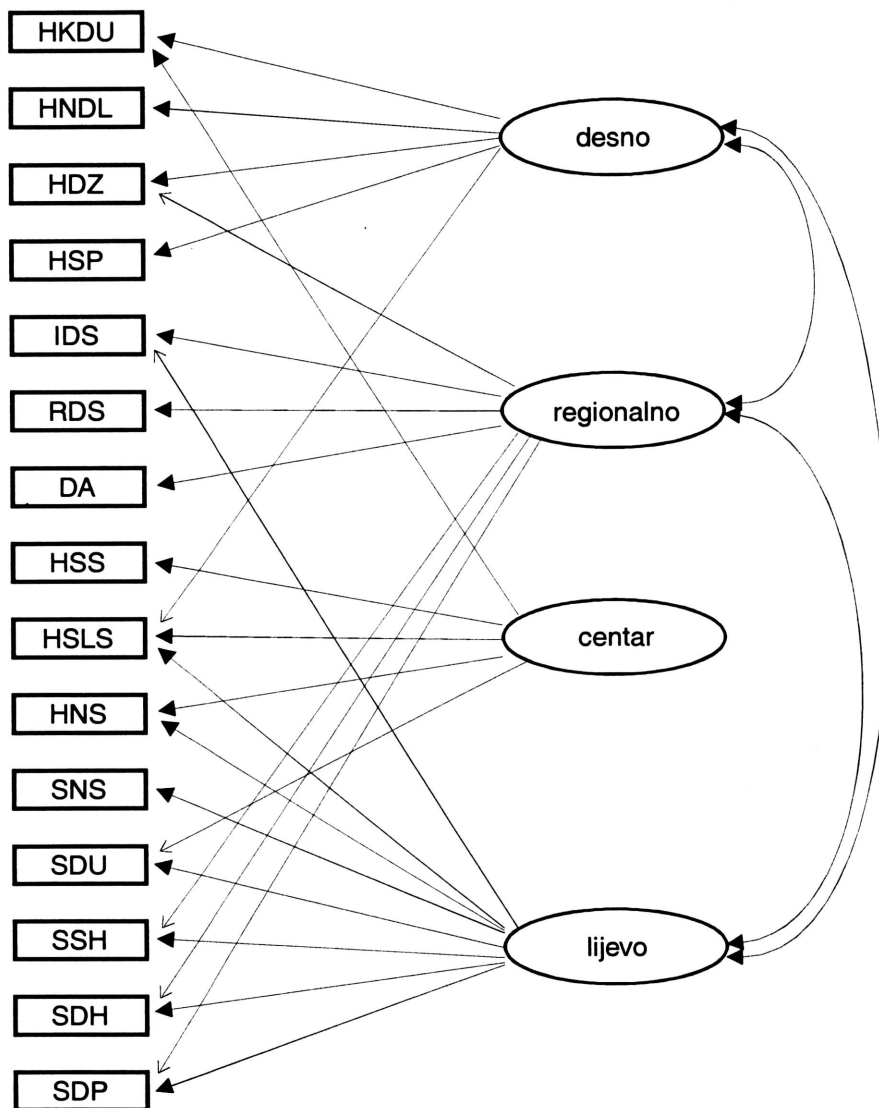
	DESNO		REGIONALNO		CENTAR		LIJEVO	
	cov	t-test	cov	t-test	cov	t-test	cov	t-test
DA	0.000		0.675	6.536	0.000		0.000	
HDZ	1.000		-0.302	-5.742	0.000		0.000	
HKDU	2.259	4.860	0.000		0.449	2.268	0.000	
HNDL	1.625	6.023	0.000		0.000		0.000	
HNS	0.000		0.000		0.888	4.432	0.213	4.949
HSS	0.000		0.000		1.374	3.903	0.000	
HSLŠ	-0.769	-3.123	0.000		1.000		0.286	5.086
IDS	0.000		1.000		0.000		-0.220	-1.999
RDS	0.000		0.699	6.467	0.000		0.000	
SDP	0.000		-0.805	-3.878	0.000		1.108	8.567
SDH	0.000		-0.771	-3.809	0.000		1.082	8.690
SSH	0.000		-0.549	-2.987	0.000		1.000	
SDU	0.000		0.000		-0.279	-2.080	0.452	5.706
SNS	0.000		0.000		0.000		0.259	5.572
HSP	0.745	4.560	0.000		0.000		0.000	

Kovarijance latentnih dimenzija i pripadajući testovi značajnosti

	DESNO		REGIONALNO		CENTAR		LIJEVO	
	cov	t-test	cov	t-test	cov	t-test	cov	t-test
DESNO	0.129	3.454						
REGIO	-0.082	-3.861	1.315	3.573				
CENTAR	0.033	1.629	-0.028	-1.114	0.251	2.865		
LIJEVO	-0.065	-2.787	1.364	3.568	0.047	1.549	1.753	3.153

Ukupni koeficijent determinacije za X-varijable .997
 Mjere primjerenosti za cijeli model (goodness of fit):
 hi-kvadrat s 74 stupnjeva slobode = 68.95 (P = .644)
 index primjerenosti = .989
 ugođeni index primjerenosti = .982
 drugi korijen prosječnog kvadriranog reziduala = .038

Slika 2: Struktura stranačkog prostora kod visoko obrazovanih

Pune strelice (→) označavaju pozitivne projekcije, a nepopunjene (→) negativne projekcije.

Solucija dobivena za visokoobrazovane ispitanike pokazuje znatno manji stupanj složenosti od one što se pokazala primjerenom za opisivanje opažaja niskoobrazovanih ispitanika. Utvrđene latentne dimenzije stavova razmjerno su čiste. Prva opisuje prostor desno usmjerenih stranaka od kojih najviše projekcije imaju HKDU i HNDL, a znatno niže HDZ i HSP. Negativnu projekciju na faktor ima HSLŠ. Drugi faktor opisuje prostor zastupljen regionalnim strankama, IDS-om, RDS-om i DA. Međutim, visoke negativne projekcije na njemu imaju stranke lijeve orijentacije, SDP, SDH i SSH. Stranke koje uglavnom teže političkom centru definiraju treći faktor. To su HSS, HSLŠ i HNS. Četvrti faktor predstavlja latentnu dimenziju stava prema lijevim strankama, zasićen stavom prema SDP, SSH, SDH i SDU. Blagu projekciju posjeduje na ovom faktoru također i SNS. Dobiveni faktori su u niskim korelacijama, izuzev latentnih dimenzija opredjeljenja prema regionalnim strankama i lijevo usmjerenom dijelu hrvatske političke scene. Ovi faktori su, kako je iz tablice vidljivo, gotovo kolinearni, pa se može reći da pružaju gotovo istovjetnu informaciju, što ukazuje na bliskost u opažaju i vrednovanju lijevih i regionalnih stranaka od strane visokoobrazovanih ispitanika. Ipak, s obzirom da trofaktorski model nije konvergirao, pokazuje se da su za objašnjavanje kovarijančne strukture potrebne obje ove dimenzije čak i uz ovako veliku redundanciju.

Dok se strukturiranost političkoga prostora kakvim ga doživljavaju osobe visokog obrazovanja uglavnom udovoljava kriterijima jednostavne strukture, dakako s izuzetkom preklapanja latentnih dimenzija stava prema regionalnim i lijevim strankama, za soluciju koja je proizašla iz analize stavova osoba nižeg obrazovnog statusa treba reći kako je izuzetno složena, čak i donekle konfuzna. Veći broj stranaka ima višestruke projekcije, a koreliranost faktora je razmjereno visoka. Prvi od faktora determiniran je projekcijama desnih stranaka, HDZ-a, HKDU-a i HNDL-a, no bez HSP-a, što znači da stav prema ovoj stranci građani nižeg obrazovanja ne oblikuju shodno njenoj desnoj orijentaciji, odnosno posredno, da je uopće ne percipiraju dijelom desno usmjerenog političkog prostora. Nasuprot tome, HSLŠ ima visoku negativnu projekciju, sugerirajući kako se djelomično radi i o faktoru koji opisuje opreku vlast-oporba. Usto i stav prema SDP-u ima umjerenu negativnu projekciju na ovoj dimenziji. Faktor je stoga dualan utoliko što se kao njegova neodvojiva komponenta javlja stav prema desno usmjerenom političkom bloku i vlasti, koji, za ispitanike nižeg obrazovanja, ima jedinstvenu personifikaciju u vladajućoj stranci - HDZ-u. Donekle je stoga i razumljiv izostanak HSP-a na ovom faktoru jer bi ona bila pozitivno saturirana kao pripadnica desnog bloka, a negativno kao žestoka oporba.³ Na drugom faktoru visoke projekcije imaju stavovi prema regionalnim strankama, uz blago negativne projekcije stava prema vladajućoj stranci i SDP-u. Na dimenziji koja je prema testiranom modelu trebala predstavljati prije svega političku grupaciju centra regionalne stranke, IDS i RDS također imaju najviše i to negativne projekcije. Tek potom slijede stranke središnje orijentacije, HSLŠ, HNS i HSS, uz donekle neočekivano visoku projekciju stava prema SDP-u. Preostalom je faktorom dobro opisana hrvatska ljevica koju određuju stavovi prema strankama SSH, SDH, SDP, SDU i SNS, koja po vlastitom usmjerenju ne pripada ovamo, no građani sklomi lijevo orijentiranim strankama ujedno pokazuju i veći stupanj nacionalne tolerancije, tako da se ovakav artefakt redovito javlja prilikom faktorizacija stavova.

Matrica korelacija među faktorima, oslobođena modelom, sadrži prilično visoke korelacije, tako da bi hipoteza o hijerarhijski nadređenom, generalnom faktoru bila donekle opravdana. No svaki pokušaj iznalaženja solucije na tragu stupnjevite hijerarhijske analize rezultirao je njenim odbacivanjem, uglavnom zbog nekonvergenije.

³ U vrijeme kad je istraživanje provodeno, u svibnju 1993., na čelu stranke još se uvijek nalazio Dobroslav Paraga, a odnosi između HSP-a i HDZ-a bili su izrazito zaoštreni.

DISKUSIJA I ZAKLJUČCI

Testiranje kovarijančnih struktura stavova prema strankama s hrvatske političke scene pokazalo je kako se mišljenje prema nekoj od stranaka oblikuje na temelju četiri latentne dimenzije. Glede broja latentnih dimenzija, istovrsni rezultati dobiveni su za visoko i niskoobrazovane ispitanike. Razlike su se, međutim, očitovale u prirodi i interkorelacijama faktora.

Opazaj hrvatskoga političkog prostora visokoobrazovanih osoba determiniran je postojanjem dvaju razmjerno samostalnih faktora, zasićenih stavovima o strankama desne orijentacije i političkog centra te dvama visoko interkoreliranim faktorima hrvatske ljevice i regionalnih stranaka. Kako je pokazano, prava dimenzionalnost kovarijančne matrice je četiri faktora čak i pored gotovo kolinearnog odnosa dimenzija ljevice i regionalnih stranaka. Visokoobrazovani ispitanici oblikuju vlastite stavove posebice za stranke desne orijentacije, posebice za one iz političkog centra i posebice za one s ljevice, što se podudara s ranijim istraživanjima (Milas, 1992). To znači da se mišljenje o nekoj od stranaka desnog usmjerenja oblikuje, gledajući na statističkoj razini, u skladu s usvojenim uvjerenjem i preferencijama prema konzervativnoj ideologiji koju ove stranke zastupaju. Jednako tako, vlastita ideološka uvjerenja temelj su vrednovanja i stranaka ljevice i centra. Konceptualni okvir na kojem počiva percepcija političkoga prostora razmjerno je jednostavan i bez preklapanja. Jednostavnost strukture narušava jedino podudaranje kriterija pri procjenjivanju regionalnih i lijevih stranaka, tako da su njihove pripadajuće dimenzije gotovo ekvivalentne ukoliko se isključi šum što ga stvara pogreška mjerenja. To znači da se regionalne stranke u obrazovnom dijelu javnosti uglavnom poistovjećuju s ljevicom, tako da oni koji gaje simpatije prema regionalizmu istovremeno podržavaju ljevicu, i obrnuto. Može se zaključiti kako visokoobrazovani ispitanici imaju jasnu sliku o političkom usmjerenju pojedinih hrvatskih stranaka i da ih grupiraju na temelju ideoloških kvaliteta, svrstavajući ih u kategorije lijevog, desnog i središnjeg korpusa političke scene (odnosno radikalnog, konzervativnog i liberalnog) uz dodatnu kategoriju regionalizma, gotovo identično percipiranu kao političku ljevicu.

Takva konstatacija ne vrijedi za soluciju dobivenu na temelju percepcije osoba nižeg obrazovnog statusa. Postojeći evaluativni kriteriji za procjenu hrvatskih političkih stranaka znatno su kompleksniji za ovu grupaciju, uz velika preklapanja među temeljnim determinantama stavova. Interkorelacije između četiri dobivena faktora toliko su visoke da donekle dovode u sumnju njihovu stvarnu egzistenciju, odnosno sugeriraju njihovo daljnje sažimanje. Oblikovanje stava o jednoj političkoj grupaciji ovisi u znatnoj mjeri o postojećem stavu prema preostalim grupacijama. Izlučeni faktori, također se može reći, nisu homogeni kao u visokoobrazovanih već prije hibridni, mješavina različitih kriterija neopravdano spojenih u cjelinu. Tako je jedan od faktora spoj stava prema strankama desnog usmjerenja i stava prema vladajućoj stranci. Na latentnoj dimenziji kojom je opisan politički centar visoke negativne projekcije imaju regionalne stranke. U prostoru koji definiraju stranke lijevog usmjerenja, značajnu projekciju ima i Hrvatska nacionalno demokratska liga.

Interkorelacije među faktorima pružaju još nejasniju sliku opažaja političke scene ispitanika nižeg obrazovanja, nagovještavajući kako bi se u osnovi četiriju potvrđenih dimenzija mogao nalaziti snažan zajednički generator varijabiliteta odnosno hijerarhijski nadređen generalni faktor. Njegovo postojanje, međutim, isključeno je testiranjem takvog hipotetičkog modela koji nije uspio na primjeren način objasniti kovarijance stavova među strankama. Ipak, visoke pozitivne korelacije među latentnim dimenzijama sugeriraju kako je slika političkog prostora u osoba nižeg obrazovanja u priličnoj mjeri neizdiferencirana te kako one nisu u stanju na pravi način razlikovati stranke prema programsko ideološkim atributima, već to vjerojatno čine nesustavno i na temelju većeg broja kriterija koji mogu biti površinski, marginalni ili sasvim idiosinkratični. To je najvjerojatniji uzrok interkoreliranosti faktora i njihove nutarnje proturječnosti. Zamagljena slika hrvatske političke scene kakva se zrcali u stavovima osoba nižeg obrazovanja moguća je posljedica kako nemogućnosti poimanja osnov-

nih odrednica ideološkog opredjeljenja stranaka tako i razvrstavanja na temelju nekih vanjskih, često nelogičnih i nesustancijalnih kriterija. Korištenje različitih kriterija razvrstavanja, odnosno različitog pojmovnog okvira za oblikovanje stava prema nekoj političkoj stranci mogući je uzrok faktorske nejasnoće i nesuvislosti kakva se očitovala ovom prilikom.

Opazaj hrvatskog političkog prostora, kako sugerira provedena analiza kovarijančne strukture stavova prema najznačajnijim političkim strankama, počiva na četiri latentne dimenzije koje mogu biti prepoznate kao LJEVICA, DESNICA, CENTAR i REGIONALNE stranke. Stavovi prema regionalnim i lijevim strankama nalaze se gotovo u kolinearnom odnosu. Za razliku od ispitanika visokog obrazovanja kod kojih su ovi pojmovi jasno odijeljeni, što je znak da oni raspoznaju njihove ideološke atribute, u niskoobrazovanih ispitanika oni su prisutni u rudimentarnom, jedva raspoznatljivom obliku, što je moguća posljedica heterogenosti ove grupacije, heterogenosti kriterija na temelju kojih se stavovi oblikuju, ili oba ova faktora istovremeno. Izvjesno je da upravo obrazovanje razdvaja osobe čija se percepcija političke scene temelji na racionalnim kriterijima ideološkog razvrstavanja od onih koji diferencijaciju obavljaju više manje nesuštinskim ili idiosinkratičnim kriterijima.

LITERATURA

- Afrić, V. i Ujević, T. (1990) Analiza sadržaja političkih programa političkih stranaka u Hrvatskoj (Izbori '90.). *Revija za sociologiju* 21(1):11-34.
- Browne, M. W. (1984) Asymptotically distribution-free methods for the analysis of covariance structures. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology* 37:62-83.
- Burić, I. (1992) Fenomenologija propagande: analiza propagandnih strategija političkih stranaka u izborima 1992. *Revija za sociologiju* 23(3-4):225-236.
- Eysenck, H. J. (1954) *The Psychology of Politics*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Eysenck, H. J. & Wilson, G. D. (1978) *The Psychological Basis of Ideology*. Lancaster: MTP Press Ltd.
- Ferguson, L. W. (1939) Primary social attitudes. *Journal of Psychology* 8:217-223.
- Ferguson, L. W. (1973) Primary social attitudes of the 1960s and those of the 1930s. *Psychological Reports* 33:655-664.
- Jöreskog, K. G. i Sörbom, D. (1986) *PRELIS: A preprocessor for LISREL*. Mooresville, IN: Scientific Software, Inc.
- Jöreskog, K. G. i Sörbom, D. (1988) *LISREL VII: A Guide to the Program and Applications*. Chicago: SPSS, Inc.
- Katunarić, V. (1992) Centar, periferija i regionalizam: "tvrda" europska postmoderna. *Društvena istraživanja* 1(1):5-12.
- Lamza, V., Milas, G., Rihtar, S. i Rimac, I. (1993) *Javno mnijenje Hrvatske /svibanj 93./: stavovi o Hrvatskoj vlasti, strankama i političkim djelatnicima*. Zagreb: IPDI.
- Milas, G. (1992) Mišljenje javnosti o hrvatskim političarima i političkim strankama kao pokazatelj dimenzionalnosti i prirode hrvatskog političkog prostora. *Društvena istraživanja* 1(2):245-264.
- Šiber, I. (1993) Structuring the Croatian Party Scene. *CPSR* 2(2):111-129.
- Thurstone, L. L. (1931) The measurement of social attitudes. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 26:249-269.
- Widaman, K. F. (1993) Common Factor Analysis Versus Principal Component Analysis: Differential Bias in Representing Model Parameters. *Multivariate Behavioral Research* 28(3):263-311.

A MODEL OF CROATIAN POLITICAL SCENE

GORAN MILAS & IVAN RIMAC

Institute for Applied Social Research, Zagreb

In the paper various structural models concerning perception of the Croatian political scene have been tested. Covariance structure analysis of the attitudes toward the most prominent Croatian political parties revealed that the perception is based on four essential latent dimensions, different according to the nature and mutual intercorrelations, among high educated compared to low educated persons. Although both analysis came up with four factors subsuming attitudes toward left, right, central and regional part of political scene, resulting structure is much more simple and clear for the subsample of high educated persons. The perception of the political scene among people of lower educational level is much more structurally complex, which is probably the result of using nonsubstantial and idiosyncratic criteria while evaluating particular political parties.